

Tietolipas 300

Jyrki Siukonen

Pate Teikan toinen elämä

Tutkielmia puiden takaa

Tietolipas 300

Teos on Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran nimeämien asiantuntijoiden tarkastama.

SKS:n julkaisujen kokoelma kuuluu Unescon Maailman muisti -rekisteriin.

© 2025 Jyrki Siukonen ja SKS

Kannen suunnittelu: Emmi Kyytsönen

Taittomalli: Markus Itkonen

Kannen toteutus: Eija Hukka

Kannen kuva: Nuoria jätkeä Ylä-Säynäjän metsätyömaalla 1923. Sakari Pälsi, Kansatieteen kuvakokoelma, Museovirasto. CC BY 4.0. Kuvaa on rajattu.

Taitto: Keski-Suomen Sivu Oy

ISBN 978-951-858-967-2 (nid.)

ISBN 978-951-858-968-9 (EPUB)

ISBN 978-951-858-969-6 (PDF)

ISSN 0562-6129 (nid.)

ISSN 2670-2584 (verkkojulkaisut)

DOI <https://doi.org/10.21435/tl.300>

Teos on lisensoitu Creative Commons BY-NC-ND 4.0

International -lisenssillä lukuun ottamatta kuvia.

(<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/deed.fi>)

Teos on avoimesti saatavissa osoitteessa

<https://doi.org/10.21435/tl.300>

tai lukemalla tämä QR-koodi mobiililaitteella.

PunaMusta Oy, Turenki 2025

Sisällys

Johdanto 7

I Silmästä silmään

Katseita Pentti Haanpään varhaiskauden keinoihin 19

II Kolme kämppää

Metsätyömaa-asunnon kuvaus Mukalla, Haanpäällä ja
Väkijuomakysymyksen tutkimussäätöillä 35

III Kuinka *Kaukopää* rakennettiin?

Sosialistista realismia ilman sosialismia 49

IV Paluu *Noitaympyrään*

eli Pate Teikan itsemurha 75

V Käynti suurella savotalla

Maailmankatsomuksen rakenneputa 95

VI Teikkailua rajapinnoilla

Fiktio jatkeet ja todellisuus 115

VII Puusukset

Työnjohtaja palaa takaisin 133

Viitteet 141

Lähteet ja kirjallisuus 165

Kuvaluettelo 174

Kirjoittaja 175

Abstract 176

Henkilöhakemisto 178

Johdanto

Yhdeksästä novellista seitsemässä on aiheena hengen lähtö.
Suomen kirjallisuus 1965

Yhdeksästä novellista seitsemässä aiheena on kuolema.
Suomen kirjallisuushistoria 1999

Yhdeksän novellia, joista seitsemässä tehdään kuolemaa, kuolaan tai on kuoltu.
Pate Teikan toinen elämä 2025

Kun jotkut asiat pysyvät – matematiikka niistä toinen – vaikuttaa pyrkimys uuteen jo alun alkaen tautologialta. Motoksi nostamani lainaukset toteavat kirjailija Pentti Haanpään esikoisteoksen sisällyksen vailla mainittavaa kehitystä. Sata vuotta teoksen ilmestymisen jälkeen sivuilla pyörivät edelleen samat luvut, vain verbin paikka vaihtuu. Syystä voi kysyä: mitä nyt?

Kirjan tutkielmat lähtevät liikkeelle Pentti Haanpään varhaisista teksteistä, kiertävät toisaalla ja palaavat vielä häneen. Ne kytkeytyvät toisiinsa, sisältävät hieman uutta tietoa ja tarjoavat joitakin tuoreita näkökulmia, mutta eivät ole varsinaisesti vastauksia kysymyksiin, joita akateemisessa tutkimuksessa on tapana tehdä. Ellei sitten: mitä löytyy, jos kurkistan tuonne?

Muutkin ovat katsoneet ja kurkistelleet, Haanpään kohdalla tunnetusti moneen suuntaan. ”Pentti Haanpää on ollut Suomen kirjallisuushistorian vaikeimmin käsiteltäviä kirjailijoita”, sanoo yksi kirjailijaa käsitelleistä, Kari Sallamaa.¹ ”Kaikki Haanpäästä kirjan tehneet rakastavat kiihkeästi Haanpäättä, mutta jokainen omaansa”, toteaa puolestaan Vesa Karonen.² Ajattelen, että itse en ole kiihkeää tyyppiä, mutta kuka tietää. Haanpään tutkimuksen kiihkeimmät ajat lienevät sitä paitsi jo ohitettu. Vielä neljäkymmentä vuotta sitten, kun Aarne Kinnunen julkaisi melko sekavan kirjansa *Haanpään pitkät varjot* (1982), asiaan suhtauduttiin tietyllä intensiteetillä. Kirjallisuudentutkija Juhani Niemen kiiteltä kirjaa *Helsingin Sanomissa* haukkui kirjailija Juha Seppälä *Suomen*

Sosialidemokraatissa värikkäästi ensin Kinnusen teoksen (”Jehovan todistajat lukevat tähän tapaan Raamattua [– –] Hänen hermeetinen metodinsa tekisi vääryyttä kenelle tahansa kirjailijalle.”), sitten myös sitä suitsuttaneen arvostelijan: ”Kirjallisuudentutkija, joka pitää ’Haanpään pitkiä varjoja’ hyvänä tutkimuksena, pönkittää vain oman olemassaolonsa oikeutusta.”³ *Tiedonantajaan* kirjoittanut Kari Sallamaa moitti niin ikään Niemeä, milteinpä ivaillen, ja mätäki Aarne Kinnusta sekä Haanpäällä että aitomarxilaisella astalolla: ”Kinnunen koettaa ilman teoreettista aseistusta pelkästään ahtaan tajuntansa kautta selviytyä älyllisesti niin ylivertaisesta kirjailijasta kuin Haanpää. [– –] Kun tutkija ei tunne dialektiikan kategorioita hän ei pysty sijoittamaan kirjailijan yksilöllisyyttä luokkien ja maailmankatsomusten erityisyyteen ja kansakunnan ja maailmankuvan yleisyyden suhteisiin.”⁴ Nykyään kritiikin sanomisen tavat ovat jo toiset, kenties tilallisesti turvallisemmat, mutta taatusti laimeammat.

Pentti Haanpään lukemisesta on siis mitelty, mutta mikä on hyvä tutkimus? Sallamaa jakoi 1980-luvun alussa Haanpään reseption kolmeen osaan tai linjaan: 1) naiivi kansankäsitys, 2) herrojen Haanpää, 3) marxilainen.⁵ Kinnusen tavan lukea ja Niemen tavan kiittää hän näki uusintavan kakkoslinjaa, siis etelän (oletetusti ei-vasemmistolaisen) litteraattien pyrkimystä esittää ja käsittää Haanpää jonakin muuna kuin mikä hän todella on. Lähempänä totuutta Sallamaa, kuten moni muukin *Muistiinmerkintöjen* (1976) julkaisemisen jälkeen, piti koltamatta linjaa – pidettiinhän sitä historiallisesti oikeana muutenkin. Juhani Niemikin otti marxilaisen viitekehyksen kauniiseen käteensä ja kirjoitti vuosikymmenen puolivälissä tutkielman *Noitaympyrästä* (1985). Toisaalta vuonna 1996 Sallamaa oli jo nöyrempi ja myönsi Kinnusen teoksen suhteen hieman muuttaneen käsitystään.⁶ Tätä kirjaa kirjoittaessani olen perehtynyt näihin puheenvuoroihin kulttuurihistoriana, jolla on oma merkityksensä riippumatta siitä, pysyvätkö linjat suorina. Tuntuu, että kukin 1980-luvun tutkija tahollaan pyrki lähelle henkilö Haanpäätä. Kun tähän ei tähdätä, esimerkiksi Heikki Sirviön kirjoittaessa *Noitaympyrästä* vuonna 2014, tuloksena voi olla uudistunut kolmas linja, joka ei kehää laajentaessaan enää tarjoa tuttuja eväitä kirjailijasta kiistelylle:

Tulkitsen *Noitaympyrän* tapaa johtaa kronotooppiset kierroksensa kirjoitusajankohdan nykyisyydestä tuotantomuotojen ”menneisyyteen” ja sieltä rajan yli tuntemattomaan symboliseksi katkokseksi tuotantomuotojen historiassa. Politisoivana siirtona se korostaa pääoman arvonnäytteen ehdoilla toimivan yhteiskuntajärjestyksen tilapäisyyttä ja sen ristiriitaa kansalliskokouksen järjestyksessä haettuun yhteenkuulumisen ja vakauden logiikkaan.⁷

Kohotettu ja moderni Haanpää

Historiallisesti tarkastellen yksi piirre Haanpään julkikuvassa ja tuotannon reseptiossa kuitenkin on syytä palauttaa mieleen. Viittaannäet seuraavilla sivuilla Haanpään luomaan jatkuvan hahmoon ensin hänen varhaiskautensa novelleissaan ja myöhemmin romaanissa *Noitaympyrä*. Koska jälkimmäinen tuli julki vasta vuonna 1956, rakentuivat varhaisemmat mielikuvat Haanpään jatkuvista juurikin 1920-luvun novellien pohjalta. Rafael Koskimies kirjoitti vuonna 1949: ”Hallitsevana on jätkä [– –] Hän ei ole niin sanoaksen kehityskykyinen.”⁸ Tämä käsitys oli pakko hylätä, kun kuvaan astui *Noitaympyrän* jätkä Pate Teikka, tekijänsä kenties tunnetuin henkilöahmo. Hän oli Eino Kauppinenille ”lueskeleva ja asioita pohtiva nuori mies” (1956), Kai Laitiselle ”valistunut metsätyömies” (1965), Raoul Palmgrenille ”älykäs epäilijä” (1984), Juhani Niemelle ”oppimaton, silti opinhaluinen puunkaataja” (1985), Vesa Karoselle ”erittäin älyllinen metsätyömies” (1994), Kari Sallamaalle ensin ”älykäs, lueskeleva tyyppi” (1996), mutta myöhemmin jo ”jatkuvan muodon ottanut älymystöläinen [– –] intellektuelli” (2010).⁹ Saattaa olla, että viimeisimmässä arviossa ei osuta aivan siihen, miten 1930-luvun suomalainen vasemmistoälymystö näki ja määritteli itsensä intellektuelleina.¹⁰ Mitään ryhmään kuulumisen tunnetta romaanissa ei ilmene.

Pate Teikkaa on toistuvasti luettu Pentti Haanpään alter egona, joten kyse lienee ensisijassa kirjailijan asteittaisesta kohottamisesta ”vailla korkeampaa sivistystä olevasta” (1925) ja ”älyllisesti seestymättömien” novellien kirjoittajasta (1934) yhteiskunnan henki-

selle yläportaalle, ”vapaan, osallistuvan ja kriittisen” älymystön joukkoon, kuten Erkki Sevänen (1997) Haanpäästä luonnehtii.¹¹ Aiheeseen liittyy myös Alex Matsonin tunnettu lausuma, johon palataan vielä kirjan ensimmäisessä luvussa. Ei Haanpään älyssä 1920-luvullakaan tietysti vikaa ollut, kirjoittamisen tyyli laji vain oli sisäänpäin kääntyneempi ja ekspressiivisempi. *Noitaympyrään* tultaessa hänen ymmärryksensä sosiaalisesta todellisuudesta oli kiistatta syventynyt ja kirjallinen taito hioutunut, mutta olen Sallamaan linjoilla siinä, että jotakin on saattanut unohtua: ”Kun Haanpäästä on pidetty vain realistina ja kansankuvaajana, silmä on karsastanut hänen modernistisia piirteitään.”¹²

Sallamaa katsoo modernistiseksi ekspressionistisen varhaistuo-
tannon ja ennen muuta romaanin *Talvivaaran näyttelijä* (1938).¹³ Itse näen, että Haanpään modernistisia piirteitä voidaan lukea paitsi kirjoittamisen tavasta myös moderniin todellisuuteen sitoutuvasta aiheesta. Edellistä sivuan tarkastellessani vuonna 1925 valmistunutta jätkänovellia ”Leuhka”. Siinä tapahtumat eivät viittaa vielä mihinkään lauseiden ulkopuoliseen – tukkeja uitellaan koskessa ikään kuin niiden itsensä takia, kerronnan aineiksi. *Noitaympyrässä* jatkien työ taas on koko ajan kytköksissä laajempaan materiaan ja talouden ketjuun, fiktiosta löytyy etsimättäkin näkymä nykyaikaan. Muutos, kun se tulee, on iso ja täynnä jännitteitä. ”Suomalainen kirjallisuus ei enää polski taantumuksen likaisessa jätevedessä”, Jarno Pennanen kirjoitti vuonna 1932 Toivo Pekkasen romaanista *Tehtaan varjossa*, ”vaan on lähtenyt retkelle nykyisyyteen”.¹⁴ Tämä arvio pätee myös *Noitaympyrään*. Haanpään modernismi tosin mittailee tehdassalin sijaan yhä kairaa ja tahtoo edetä pikemmin vuodenkierron kuin koneiden tahtiin. Kuten Heikki Sirviö huomioi, Haanpään tuotannon keskeinen jännite asettuu perinteisen ja modernin ajantajun välille.¹⁵ Tyypilliset uuden maailman liikeradat saavuttavat hänen proosansa kokolailla hitaasti: junalla ajetaan ensi kerran *Kentässä ja kasarmissa* (1928), lentokonetta katsotaan *Hota-Leenan pojassa* (1929), samoin nähdään auto, mutta sen kyytiin nousee vasta kaksi vuotta myöhemmin *Noitaympyrässä*. Koneistuvassa 1930-luvun yhteiskunnassa haanpäälainen jätkä onkin

ristiriitainen hahmo, puolittainen jäännös 1600-luvulla alkaneesta tukinuitosta ja samalla se ensimmäinen lenkki, jonka varassa nuori kansakunta kannattelee täysin nykyaikaista suurteollisuutta.

Mutta tuo sinimekkoinen, pihkantahrima jätäk, joka söi ruisleipää ja läskikäristystä, joka ei suuria elämältä odottanut eikä saanut, joka teki syntiä, minkä aika ja tilaisuus salli ja oli aina kuolinpaita päällä, tämä jätäk oli kuitenkin tarpeellisimpia yhteiskunnan jäseniä siinä maassa. Sillä niistä kasvikunnan tuotteista, jotka nyt soljuivat alas erämaan jokea, ihmisviisaus puristi paraimmat mehut ja elämänhyvydet, mitä siinä maassa nautittiin.¹⁶

Kari Sallamaan toteamus, että *Noitaympyrän* johtomotiivi on puu ja sen ”tuotannollinen vaellus”, on tämän kirjan kannalta olennainen. Puiden mukana soljuvat myös ihmiset.¹⁷

Haanpään kuvaus yksilöstä ja alkutuotannon reunaehdoista syntyy hetkellä, jolloin Suomeen rakennetaan sahalaitosten rinnalle myös modernit, tauotta valtavia puumääriä nielevät Kemin ja Enson selluloosatehtaat. Näitä seuraa nykyiseen Imatraan sijoittuva Kaukopään tehdas, jonka kohoamiseen kytkeytyy erikoinen kirjallinen tuote, koko lailla unohdetun Erkki Ilmarin teollisuusromaani *Kaukopää* (1935). *Noitaympyrän* työmiljööt, etenkin kirjan avausjakson talvinen tukkikämpä ja suuren joen pakkautunut tukkisuma kesäajaksolla, eivät pohjaudu Haanpään omiin kokemuksiin, vaan kyse on taitavasta fiktiosta. Ilmarin proosa taas on pohjaltaan faktuaalista. Kirjailija haki aiheeseen omakohtaista tuntumaa työskentelemällä anonyymina sekatyömiehenä Kaukopään rakennustyömaalla. Lähtökohta muistuttaa samaan aikaan Neuvostoliitossa pintaan noussutta tendenssiä, jossa intellektuellit kirjailijat jalkautuivat ja jalkautettiin proletariaatin pariin. Haanpään ja Ilmarin romaaneita voikin lukea paitsi teknisenä vastaparina, myös kaksoisvalotuksena puiden varassa toimivasta yhteiskunnasta ja sen mentaliteeteista. Kirjailijana lehdimiestäustainen Ilmari jää kauas Haanpään tasosta, mutta kuten kolmannessa luvussa esitän, hän pystyy silti kuvaamaan lähtöjään jätäkämäisen päähenkilönsä kipuilun ja muutoksen vapaana harhai-

levasta yksilöstä toimivaksi osaksi sitä säännönmukaista teollista modernia, jota Haanpää Pate Teikan hahmossa karttaa ja kavahtaa.

Tekstit ja henkilö

Aarne Kinnunen halusi kirjassaan *Haanpään pitkät varjot* tutkia kirjailijan tekstejä ilman biografiaa, sellaisenaan. Lopputuloksesta tuli poukkoileva ja persoonallinen, mutta pidän tavoitetta yhä tärkeänä. Onhan Haanpään elämän seuraaminen tuottanut kylliksi epätasaista luentaa; tuntuu että kirjailijan hukkumiskuolemaakin on selvitelty sivumääräisesti enemmän kuin tämän 1920-luvun varhaistuotantoa. Tämän kirjan ensimmäisessä luvussa pyrin tarkastelemaan noita Haanpään alkukauden novelleja irti tekijän historiasta, mutta myöhemmissä kirjailijan henkilö väistämättä hiipii kuvaan mukaan. Toisessa luvussa, jossa aiheena ovat metsäkämpän kuvaukset, Haanpää saa seurakseen myös nuoren Timo K. Mukan.

Vahvimmin Haanpää on kuitenkin läsnä neljännessä luvussa, jossa paneudutaan *Noitaympyrän* kirjoittamisen vaiheisiin. Käsikirjoituksen historiaan sisältyy mutkia ja käänteitä, joita on mahdollonta selittää kytkemättä niitä kirjailijan elämäntapahtumiin. Tulokulmaa ja äänenräjähdys on siis kirjan mittaan tarkistettava; lukija huomaa, että paitsi aiheet myös tutkimuksen keinot vaihtelevat luvusta toiseen. Painopiste on tekstien lukemisessa ilman teoreettisia lähtöoletuksia. Mielessä kannattaa kuitenkin pitää Pertti Karkaman huomautus, jonka mukaan teorian ihminen, sellainen ihminen, joka suhtautuu sanataiteeseen välittömästi ja puhtaasti havainnoiden ja eläytyen, on kuvitelma.¹⁸

Viidennessä luvussa esiin nousevat kirjallisten ja poliittisten tosioiden lomittumiset ja törmäykset Pentti Haanpään ja hänen tukijansa, *Kirjallisuuslehden* päätoimittajan Jarno Pennasen toiminnassa. Siinä, ja edelleen kuudennessa luvussa, taustoitetaan yhteiskunnallisia teemoja *Noitaympyrän* ulkokehällä ja itärajan tuolla puolen. Samalla liikun 1930-luvun alkuun liittyvän historian-tutkimuksen parissa ja kehittelen edelleen Kari Sallamaan esittämää

ajatusleikkiä Pate Teikan myöhemmistä vaiheista. Olen valinnut alkuperäislähteiden rinnalle joitakin hyödylliseksi katsomiani teoksia pyrkimättä täyteen kattavuuteen. Lopputulos on ainakin kirjallisuustieteellisesti ottaen spekulatiota. Lopetusluvussa eli seitsemännessä palaan jälleen Haanpään tekstiin ja nostan esiin yksittäisen 1930-luvun novellin.

Vielä sana tutkimuksesta ja tämän kirjan ajatuksesta. Pentti Haanpäästä ja hänen kirjallisuudestaan on laadittu lukuisia artikkeleita, kaksi väitöskirjaa ja kuusi pienemmässä tai suuremmassa määrin tutkimuksen mitat täyttävää monografiaa. Viimeisimmän ryppään muodostavat Esko Knaapilan väitöskirja (2012), Matti Salmisen (2013) ja Anssi Sinnemäen (2014) teokset sekä Heikki Sirviön kaksi artikkelia (2013, 2014). Aiemmat tutkimukset rakentavat luonnollisesti pohjan, jolta lähdän liikkeelle. Koska niiden aiheet kuitenkin levittäytyvät eri suuntiin ja kirjailijan tuotannon eri vaiheisiin, en käy luettelemaan jokaista edeltäjää, vaan viittaan ainoastaan niihin teksteihin, jotka oleellisesti liittyvät käsittelemiini asioihin. Sama koskee Timo K. Mukan tuotannon tutkimusta, johon sisältyy jo kolme väitöskirjaa ja lukuisia artikkeleita, jotka eivät kuitenkaan tarkastele sitä vuonna 2010 julkaistua käsikirjoitusta, jota luen. Erkki Ilmarin kohdalla tilanne on toisella tavalla niukka, sillä kirjallisuudentutkijoista huomiotaan hänen teokselleen on suonut ainoastaan Raoul Palmgren, hänkin lyhytsanaisesti. Muutama rivi enemmän Ilmarista on kirjoitettu Lapin kuvaajana.¹⁹

Kirjan kuvituksella pyrin tuomaan tekstin rinnalle joitakin konkreettisia lisiä. Sakari Pälsin vuonna 1923 ottamassa valokuvassa, jonka olen rajannut kirjan kanteen, seisoo joukko nuoria metsätyöläisiä. He ovat kirkassilmäisiä, hymyileviä ja siloposkisia. Kukaan heistä ei vielä kuulu niihin synkeisiin ja savotoissa rähjistyneisiin jätkiin, joista Pentti Haanpää alkaa pari vuotta myöhemmin kirjoittaa. Mutta kymmenen vuoden jälkeen, 1930-luvun alussa, kuluttavan työn ja *Noitaympyrän* kuvaaman ahdistavan laman syöminä, heidänkin katseensa oli luultavasti aivan toinen.

Miksi kirjaan lopulta valikoituivat juuri nämä asiat ja näkökulmat? Siksi, että ensimmäinen kurkistus yleensä johtaa toiseen ja

kolmanteen. Kirjoittamisen mittaan esiin alkoivat nousta jätkät ja puut, sitten näkyi myös jotakin niiden takana. Tutkijaposition suhteen mietittävää ei jäänyt – huomasin jo varhaisessa vaiheessa olevani yksi niistä ukoista ja akoista, jotka lukevat asioita vanhoista kirjoista ja hautovat niitä päänupuissaan, aivan kuten nuori Haanpää sen sata vuotta sitten sanoitti. Hautomatyö ei olisi onnistunut ilman Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkiston ja Kansallisarkiston apua. Alkukipinä *Noitaympyrän* tekstihistorian tutkimiseen oli Matti Salmisen pieni oivaltava lyijykynämerkintä Pentti Haanpään museossa, Piippolassa. Lämmin kiitos Matille. Kiitän myös käsikirjoitukseni anonyymejä arvioijia, joilla oli iso vaikutus lopputulokseen. Ja mopokyydistä kiitän Pekkaa.

